

Előszó

GACHAL JÁNOS torontálvásárhelyi református lelkészt 1942. december 23-án a Bánsági és Szerbiai Református Keresztyén Egyház lelkészeinek Pancsován tartott összejövetelén püspökké választották. Nem egészen két év múlva, 1944 novemberében szolgálati helyén a felszabadítónak mondott partizán fegyveresek már okmányokkal nem meghatározható napon és körülmények között kivégezték, minden valószínűség szerint agyonverték. Tetemét elrejtették. Szavahihető tanúk állítása szerint a Nyugati temető árkában ásták el. Oda, ahova az európai általános – s a magyar temetési szokások szerint is – az akasztófáról leszedett latrokat szokás. Kivégzése körülményeiről sem került elő semmiféle dokumentum. A köztudomásúan szent életű ember, sok-sok üldözött megmentője, elesettek támogatója, Torontálvásárhely magyarságának lelki és szellemi vezetője, az egész akkori Szerbia magyar református közösségének igaz főpapja hivatalosan háborús bűnös. Ez azonban pusztán állítás, amit azért hirdetett a hivatalos jugoszláv történetírás, mert nem tud vele elszámolni. Az ártatlan embert kegyetlenül végezték ki, noha bűnösségét soha semmilyen szerv nem vizsgálta, nem állapította meg. Hivatalosan azt sem tudni, milyen szerv járt el az ügyében. Tudjuk: ugyanaz, amely az akkoriban lemészárolt több tízezer délvidéki magyaréban.

Az eset ugyanis nem volt egyedülálló.

Ma már bizonyosan állíthatjuk, dokumentumokkal is bizonyíthatjuk, hogy a második világháború végén, pontosabban 1944 utolsó, illetve 1945 első hónapjaiban a valamikor Jugoszláviának nevezett területeken a Tito¹ marsall partizánvezér,

---

¹ Eredetileg Josip Broz. – (Kumrovec, 1892 – Ljubljana, 1980) A Jugoszláv Kommunista Párt vezetője, a második Jugoszlávia létrehozója, örökös elnöke,

egyszemélyben a Jugoszláv Kommunista Párt főtitkára által irányított fegyveresek tömegesen irtották az ország területén élő magyarokat. A gyilkosságok megkezdődtek már 1944 júliusában. Erről közöl adatokat A. Sajti Enikő², csáktornyai (Čakovec, Horvátország) példát említve: A partizánok egy csoport magyar férfit összeszedtek és kivégeztek. *A megtorlás napjai*³ című könyvben óbecsei gyilkosságról számol be egy kárvallott, a galádságot környékbeli partizánok követték el 1944 szeptemberében. Az áldozat itt két gyermek: Kovács Gyula 8 éves kisfiú, akit édesanyja karjában löttek agyon, és fivére, a 17 éves Károly. Jellemző, hogy az elkövetők mindkét helyszínen bejelentették, hogy hamarosan „felszabadítják” a területet, és akkor majd igazságot tesznek a magyarok között. A néhány hét múlva beváltott fenyegetés tapasztalata alapján az igazságtételt úgy magyarázták, hogy meg kell büntetni mindenkit, aki idegen hatalom szolgálatában állt. Valójában háborús bűnössé nyilvánítottak mindenkit, aki az 1941-es délvidéki honvéd bevonulást és a visszacsatolást követő mintegy 3,5 év alatt bármilyen állami állást vállalt. Ide kell érteni dr. Deák Leó zombori ügyvédet, aki a két háború közötti időszakban a Jugoszláv Királyságnak a magyar kisebbség elleni atrocitásait feltárta a Népszövetségben, s aki Bács-Bodrog Vármegye főispánja lett 1941-ben, s akit ez utóbbi vállalása miatt minősítettek háborús bűnössé, mielőtt vétkességét jogilag bizonyították volna. E deklarált bűnösség meghirdetése után őt Újvidéken koncepció perben halálra ítélték, és kivégezték. De –

---

lényegében szuverén diktátora. A Tito nevet több, korábban használt álneve mellé az 1941-ben általa kezdeményezett, a német megszállók elleni fegyveres mozgalomban vette fel. Kevés hozzá mérhető államférfija volt a XX. századnak. 1944 végétől haláláig irányította az országot, ha érdeke úgy kívánta, szembe fordult akár a keleti, akár a nyugati nagyhatalmakkal is. Uralmát véres leszámolásokkal alapozta meg. Egyes, nem alap nélküli állítások szerint a keze alatt több ember veszett el, mint amennyi áldozat esett a háborúban az általa vezetett ellenállási mozgalom résztvevői között. Hatalma egész idejét jellemezte, hogy szükség esetén kíméletlenül leszámolt minden korábbi hívével, vélt vagy valós riválisával is. Agg korában hatalmi megfontolásokból félretette még a feleségét is.

² A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség; Magyarok a Délvidéken 1918–1947*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2004, 328–329. o

³ Matuska Márton: *A megtorlás napjai*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1991, 191–195. o.

szintén csupán példának említve – ide sorolták azt a hat, Csurog községbeli kisbírót is, akiket 1944 végén a falujukban, ugyancsak „háborús bűnös”-ként agyonverték, majd hasonló módon jártak el földi maradványaikkal, mint a több száz más kivégzett helybeli magyarral, akiket a községi dögtemetőben ástak el.

A Délvidék 1944-es „fölszabadulása” október elsejétől kezdődött. Ekkor érték el ugyanis a szovjet csapatok a bánsági részen a jugoszláv–román határt. Az első, már állami hadsereggel és más államhatalmi szervezetek támogatásával elkövetett magyarelles atrocitások Versecen és környékén zajlottak le. Az 1904-ben született néhai Hajas Istvánné Lelik Mária nyilatkozata szerint⁴ a magyarokat és a németeket munkatáborba zárták. Az 1930-ban Ürményházán, ebben a színtiszta magyar faluban született dr. Horváth József közlése szerint⁵ a helység férfitartóit mind elhajtották Versecre, munkatáborba, melynek foglyai közül sokakat agyonkínóztak, kivégeztek. Ő maga is beleesett a besoroltak korosztályába, noha még csak 14 éves volt. A munkatábor lakóit fehér karszalag viselésére kötelezték. Hasonló módon karszalaggal jelölték Óbecsén és a szomszédos Csurogon, de egyebütt is a fegyveres kényszer erejével munkára hajtott magyarokat: a Bánságban, Szerémségben és a Drávaszögben.

A legtömegesebb kivégzések október 17-e után kezdődtek. Ezen a napon az éppen Versecen tartózkodó Tito katonai közigazgatás bevezetését rendelte el a Bánság, Bácska és a Drávaszög területére, s ennek élére Ivan Rukavina vezérőrnagyot nevezte ki.⁶ A rendelet értelmében minden hatalom a hadsereg e tábornokának a kezében összpontosult, a polgári hatóságok mindenben kötelesek voltak neki engedelmeskedni, ő maga pedig csak személyesen a rendelet kiadójának, magának Titónak tartozott felelősséggel. A polgári közigazgatást csak 1945 februárjában vezették be, ám a valóságban a katonai és a rendőri hatóság még éveken át gyakorolta hatalmát a polgári felett. Részint ennek a következménye, hogy a kutatók a korabeli, a mézszárlásra és

---

⁴ A nyilatkozat a szerző birtokában

⁵ In: Rémmuralom a Délvidéken, Atlantis Kiadó, Újvidék, 2004, 85–94. o.

⁶ A rendelet magyar nyelvű szövege megtalálható: Josip Broz Tito összegyűjtött művei, 24. kötet, 47–48. o., Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988

némely nemzetiségek üldözésére vonatkozó adatokhoz még ma sem tudnak hozzájutni.

December elsejéig lezajlott a tömeges kivégzések zöme, de nem szűntek meg. Három falu – a bácskai Csurog, Zsablya és Mozsor – teljes magyar lakosságát háborús bűnössé nyilvánították 1945 januárjában, teljes vagyonekobbzással sújtották, és táborba zárták őket. Csaknem egy évig tartó rabélet után szabadulva megtiltották nekik, hogy valaha is visszatérjenek falujukba. A három faluban két r.k. magyar plébánost kegyetlen módon kivégeztek. Csurogon a németből lett magyar Dupp Bálintot agyonlőtték, Mozsorban pedig Köves Istvánt elképesztő szenvedéseknek alávetve agyonkínózták. Az ország nyugatibb részében, mint például a Drávaszögben, Tito és hívei csak negyvenöt januárjától számoltak le tömegesen és kíméletlenül a potenciális ellenségekkel, lényegében az antibolsevistákkal. Szlavóniában és a szlovén területeken még később. Mindenütt a terület birtokba vételétől kezdve.

Az összes magyar áldozat számát több tízezerre lehet becsülni.

E helyen nem foglalkozunk a Jugoszláviában élő németiséget ért súlyos sérelmekkel. A félmilliónál is nagyobb lélekszámú közösség szinte mind eltűnt az országból. Nem foglalkozunk a más nemzetiségek sérelmeivel sem, csupán megemlítjük, hogy Titót okkal tartották véreskezű diktátornak a többségi nép tagjai is: szerbek, horvátok, szlovénok, de a magyaron és a németen kívül más jugoszláviai kisebbségek is: olaszok, albánok...

Sok tanú állítása szerint Torontálvásárhelyen a gyilkosságok elkezdődtek még október első felében, s tartottak körülbelül decemberig. Az egymástól némileg eltérő állítások egybevetése alapján szinte bizonyosra vehető, hogy Gachal Jánost október 18-án idézték be a község házára, és még ugyanaznap éjjel agyonverték és elásták. A hivatalos történetírás – mint jeleztük – őt is és a hasonló sorsra jutott más áldozatokat háborús bűnösként tartja számon. Rajta kívül a református papok közül ide kell sorolni Thomka Károlyt, a Pancsova melletti Hertelendyfalva akkori lelkészét, Faragó Ferencet, a drávaszögi Hercegszöllős nagy tekintélyű református esperesét és a Délvidék magyar vagy magyarul is szolgáló más vallású papjai közül összesen vagy harmincat!

Gachal Jánosról és Thomka Károlyról, e két kiváló lelkészről, és természetesen a többi kivégzetről a második világháború utáni néhány évtized alatt szinte mindent elfelejtett a Délvidék magyarsága. Az egyetemes magyarság tömegei pedig csak a kilencvenes évek elejétől kezdve szereztek tudomást arról, hogy mi is történt. Korábban ugyanis legfeljebb nyugati emigránsok foglalkoztak az ügygel nyilvánosan, de szinte senki sem adott hitelt állításuknak.⁷

Gachallal részletesen foglalkozunk kötetünkben, Thomkáról azonban e helyen csupán megemlékezünk röviden, hogy valamit népszerűsítsünk életrajzi adataiból és egyúttal, hogy láttassuk: az, ami kettőjükkel történt, majdnem kötelezően megesett minden hitéhez és népéhez hű – hangsúlyozzuk: magyar és német – lelkésszel a titói „felszabadulás” idején.

Thomka Károlyról Kalapis Zoltán: Életrajzi kalauz c.⁸ kötetben található adatok. Eszerint 1875-ben született Pitestiben október 29-én, meghalt Pancsován 1944. november 14-én. A bukovinai székelyeket az Al-Dunára telepítő id. Thomka Károlynak volt az elsőszülött fia. Hatéves volt, amikor édesapja vezetésével megérkezett az áttelepülők csoportja Pancsova mellé, a Vojlovicának nevezett erdős területre. Ott hozták létre új otthonukat, amelyet az akkori Hertelendy József torontáli főispánról neveztek el Hertelendyfalvának. Kalapis szerint a Vojlovica név honfoglalás kori eredetű, a Vojla vagy Bojla nemzetségszó nevéből, amely név megtalálható a szentmiklósi aranykincs egyik edényén is. Az ifjabbik Thomka Debrecenben végezte, 1905-ben fejezte be teológiai tanulmányait. Bizonyosra vehető, hogy már ott megismerkedett Gachal Jánossal, s valószínű, hogy ez az ismeretség közrejátszott Gachalnak későbbi Pancsovára kerülésében. Az első világháborút megelőző években Thomka Hertelendyfalván, Gachal pedig az onnan alig néhány kilométerre eső multikulturális városban, Pancsován lelkészkedett. A két világháború közötti időben – jó paphoz méltón – ők voltak

---

⁷ A felderítés történetével foglalkozik az alábbi kötet: Rémmuralom a Délvidéken. Tanulmányok, emlékezők, helyzetértékelések az 1944/45. évi magyarellenes atrocitásokról. A Vajdasági Magyar Tudományos Társaság által szervezett tanácskozás anyaga. Szerk: Csorba Béla..., Atlantis Kiadó, Újvidék, 2004

⁸ Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2003

közösségük mindenesei. „A magyarok meentsvára eleinte a KIE (Keresztyén Ifjúsági Egylet) volt, amely Thomka kezdeményezésére alakult meg 1926-ban. (...) A KIE a második világháború előtt az akkor megalakult Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség része lett, amely nevét 1941 után Bánáti Magyar Közművelődési Szövetségre, 1943 után pedig Dunamelléki Magyar Közművelődési Szövetségre változtatta. (...) a lelkekben évekig ott parázlott a gondolat, hogy Bácska után Bánát is visszatér...

Ifj. Thomka Károly, a falu szellemi vezetője ezeknek az áramlatoknak az élén állt, ezeket a kívánságokat testesítette meg a háborús években is, amit nem felejtettek el neki. [T. i. Tito és hívei nem feledték, hogy Thomka visszavárta a magyarokat. – M. M.] 1944 őszén a titkosrendőrség két embere bekísérte Pancsovára, ott börtönbe vetették, majd nyoma veszett.

A megtorlások áldozata lett. (...) A vojlovicai hívők szelíd lelkű vértanúként tartják számon.” – Írja Kalapis. Tegyük hozzá, Thomka makói születésű felesége és hűséges segítőtársa vagy öt-

47.	10. 12.	János	fi	40-45	~	Coalóla Vics Botlak	
	Junius					Gacsal Imre	
48.	17 -	†		nő	40-45	Turcás Erzsébet	
	Junius					Gacsal Imre	
49.	17. 18.	Maryit		nő	40-45	Turcás Erzsébet	
	Junius					Gacsal János	
50.	28. 29.	János	fi	40-45	~	Nemes Julianna	
	Junius	†				Botlak János	
51.	28. 30.	János	fi	40-45	~	Mári Tára Földm.	
	Julius					Karva, Imre	
52.	7 9	Lajos	fi	40-45	~	Halász Károly	
	Julius	†				Szűcs János	
53.	8. 10	Erzser		nő	40-45	~	Botlak Tára

ven évvel élte túl férjét! Tudomásunk szerint hosszú élete során nem örökítette meg férje eltűnésének történetét. Nagy kérdés persze, hogy mennyit tudhatott.

Írott dokumentumok híján korabeli szemtanúk emlékezetére hagyatkozva állt össze a szomorú esemény mozaikképe, Gachal János, a kiváló lelkész, a nagy közösségszervező mártíromságának története. Sok szemtanú évtizedeken át letagadta, hogy bármit is tudott, hallott, látott a történetből. A tanúk zöme még azt is titkolta, hogy valaha is hallott az áldozatról. Az adatgyűjtés a kilencvenes évek elején kezdődött. Akkor még csupán annyit lehetett tudni, hogy „püspöki teendők végzésére is fel volt hatalmazva”. Csak a részletesebb kutatás derítette ki, hogy szabályosan püspökké választották, hivatalosan viselte a címet, és gyakorolta a megbízatást.

Az elmúlt bő másfél évtized alatt egyre többen mertek nyilatkozni. Akadtak volt hívei között többen, akik módszeresen gyűjtötték az adatokat. A közösség egyik későbbi lelkésze, a korábbi,

Poroszló I. -	Kövessy Karoliné	J. Papp József lelkész	
Poroszló I. 31.	— — — — —	— — — — —	Kerecsényi né. hála tala meg.
Poroszló I. 31.	Farkas Sándor	J. Papp József lelkész	
Poroszló I. 31.	Gacsal Juliánna	J. Papp József lelkész	
	Oláh András 4m.		
Poroszló II. 170.	Sinta Károlyáné	J. Papp József lelkész	
	Varga Imre		
Poroszló I. 187.	Gacsal Borbála	J. Papp József lelkész	on 4. 1885 apr 19
	Flerbály Imre		
Poroszló I. 191.	Földes Juliánna	J. Papp József lelkész	
	Kossói Mihály		
Poroszló IV. 55.	Földes Lára	J. Papp József	on 4. 1887. Aug. 12.

Bejegyzés a poroszlói református egyház születési anyakönyvében a lelkész születéséről az 50. sorszám alatt

kommunista rendszer nyűgjeivel már nem terhelt Móricz Attila is kézbe vette nagy elődjei ügyét. Az ott szolgálók között ugyanis a mártíron kívül volt más nevezetes pap is. Közülük csak a szintén üldözött Thomka Viktort hadd említsük. Gachal után ő lett a falu lelke. Leszármazottja, unokája volt a már említett id. Thomka Károlynak, a népe áttelepítéséről híressé váltak, de nem ifj. Károlynak a fia volt, hanem Kálmáné, a vojlovicai kántortanítóé. Viktor mind a két helyen szolgált, ahol elődje hitének és magyarságának lett az áldozata: Hertelendyfalván és Torontálvásárhelyen. Ő is közel állott ahhoz, hogy mártírrá váljon. Nyilván tudta, milyen veszélyes, amit vállal: szolgálni fog a kivégzett püspöke állomáshelyén. Bízott azonban a tudásában és nemzetközi kapcsolataiban. Okkal tehetette, hiszen tanult Budapesten a Református Teológiai Karon; Párizsban, a francia kormány ösztöndíjasaként a Sorbonne Bölcsész tudományi Karon; teológiából Strasbourgban diplomált (1937), francia-latin szakon pedig a Belgrádi Egyetemen (1939). Református lelkészeink között talán ő volt az egyik legképzettebb, amihez megfelelő tehetség és erkölcsi tartás is párosult. Neki ugyan nem kellett hívéiért életét feláldoznia, de 1948-ban koholt vádakkal többévi börtönbüntetést azért rá is kiszabtak, ebből három évet letöltött a požarevacai börtönben. Torontálvásárhelyi szolgálata során sokat megtudhatott Gachal elveszejtéséről, valószínű, hogy sok mindent fel is jegyzett, hiszen rendszeresen foglalkozott írással. Ez is közrejátszhatott abban, hogy a rendszer üldözte. Meg akarta neki is mutatni, meddig mehet el a szabadság és a szabad vallásgyakorlás értelmezésében. Meghurcoltatását figyelembe véve nem csoda, hogy amit megtudott elődje kivégzéséről, abból semmi sem maradt ránk.

A sok-sok hiányt ezzel a könyvvel igyekszünk némileg pótolni, hogy magunk is lássuk, milyen érdemes embereink voltak, s utódainkban megvilágosítsuk, mennyire nem igazak azok a vádak, amelyekkel úgy általában illetnek bennünket. Olyanok vagyunk mi is, mint a többi nép: vannak köztünk hősök és mások. Kötelességünk a nagyok megismerése, mártírjaink tisztelete.

Újvidéken,
2008. szeptember 12-én

Matuska Márton